

УДК 37.01:355.233(477)

Віктор Анатолійович ГАЩУК,
начальник навчального курсу Національної академії Державної
прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
м Хмельницький

УЗАГАЛЬНЕННЯ ОКРЕМИХ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Стаття присвячена вивченню та узагальненню джерельної бази проблеми деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. У статті проводиться узагальнення окремих теоретичних аспектів деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Автор розглядає та порівнює різні визначення юридичної деонтології, а також різні підходи, які визначають роль деонтології у певній професійній сфері, а саме – у професійній діяльності прикордонників. При цьому береться до уваги досвід деонтологічної підготовки в інших правоохоронних структурах.

Ключові слова: деонтологічна підготовка, майбутні офіцери-прикордонники, деонтологія, правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Деонтологія спрямована на забезпечення високоякісного, високогуманного ставлення до такої соціальної цінності, як людина, особистість. В одному із дореволюційних словників іноземних слів “деонтологія” означає науку про обов’язки людини, про особисту і державну моральність, про особисті й громадські обов’язки, точніше, це наука про належне. У сучасних словниках цей термін уточнюється і відтворюється для характеристики розділу етики,

в якому досліджуються проблеми належного і обов'язку. Інколи автори намагаються охарактеризувати деонтологію як розділ етичної теорії, в якому досліджуються проблеми обов'язку, моральних вимог. Можна зустріти в літературі і більш конструктивний підхід до розуміння суті деонтології, коли в ній вбачають не просто розділ етики, а вчення системи знань про юридичні, професійні і моральні обов'язки і правила поведінки професіоналів по відношенню до своїх підлеглих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У результаті аналізу джерельної бази доходимо висновку про те, що загальну деонтологію неправомірно зводити лише до галузі етики, оскільки досвід зобов'язував у процесі наукового узагальнення включати до її змісту інші фактори соціально-нормативного порядку, а саме: професійні. І тому необхідно перш за все установити вихідне в розумінні деонтології взагалі, деонтології правоохоронної діяльності і деонтології правоохоронної діяльності прикордонників зокрема. Деонтологія, перш за все, виступає як душа і мудрість професійної практики, об'єднуючи в собі сукупність моральних, правових та інших вимог. Тому стосовно практики, з врахуванням її специфіки, можна зробити визначення вихідного моменту у понятті деонтології. І. Бентам [1] застосував термін "деонтологія" для позначення вчення про мораль в цілому. Надалі деонтологію почали відрізняти від моральних цінностей взагалі. Деонтологія формувалась як специфічна система знань про належне, виходячи з вимог суспільної моралі.

У другій половині ХХ ст. у медичних та юридичних вищих навчальних закладах почав викладатися спеціальний курс, що підтверджує диференціацію колись єдиної деонтології на свої специфічні складові за критерієм професійного спрямування діяльності спеціалістів, що надають відповідні види професійної допомоги людині, яка її потребує (медичної, юридичної, соціальної, педагогічної, науково-педагогічної тощо). Це стало можливим, звертає увагу Г. Полякова [2, с. 18–19], завдяки розкриттю не тільки загальних основ деонтології (І. Бентам, І. Кант, П. Сорокін), але й дослідженню характеристик окремих аспектів професійної деонтології, а саме:

юридичної деонтології (В. Горшенев, В. Комаров [3], О. Скакун [4], С. Сливка [5], Є. Шмоткін [6]);

медичної (клінічної, лікарської, фармацевтичної, хірургічної) деонтології (А. Білібін, Е. Вагнер, А. Кемпбелл, Л. Лещинський, М. Петров);

психологічної деонтології (І. Бех, О. Веселова, С. Максименко);

деонтології соціальної роботи (Д. Котов, Г. Медведева);

педагогічної деонтології (М. Васильєва [7], Г. Караханова [8], К. Левітан [9], Л. Хоружа [10]) тощо.

Метою статті є узагальнення окремих теоретичних аспектів деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявність деонтології у професійній діяльності юриста, міліціонера, хірурга, лікаря, медичної сестри, психолога, соціального працівника, логопеда, учителя дає змогу стверджувати про об'єктивність існування і розвитку відповідної – професійної деонтології. Її історичним першоджерелом визнана медична деонтологія. Саме вона відобразила особливості вчення про належне під час надання медичної допомоги – історично перший вид професійної допомоги людині, яка страждає [2, с. 18–19].

Одним із засновників науки “юридична деонтологія” є професор Харківського юридичного інституту В. Горшенев. Авторським колективом з його участю було опубліковано навчальний посібник, де послідовно викладено предмет, функції нової науки, її принципи та роль у системі юридичних знань. В. Горшенев зробив спробу узагальнити всю інформацію про кваліфікаційну характеристику юриста, розглянути професію юриста за кількома аспектами: а) юрист як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як спеціаліст; г) юрист як носій високих моральних якостей; д) естетична культура юриста. Теоретичні положення та висновки В. Горшенєва заклали підвалини подальшого розвитку системи філософсько-етичних знань у професійній діяльності правоохоронців.

Юридична деонтології націлена на забезпечення високоякісного, високогуманного ставлення до такої соціальної цінності, як особа. Юрист повинен захищати інтереси особи – життя, честь, гідність, тобто всі природні якості, без яких вона стає просто індивідумом – частиною живої природи. З цього витікає, яке значення для суспільства в цілому або для

окремо взятої людини має якісне виконання свого професійного обов'язку юристами. Кожна помилка, зроблена ним, чи недбале ставлення до людини може призвести до трагічних наслідків. Саме працівникам цієї професії, як і професії лікаря, ми багато в чому довіряємо свою долю, своє майбутнє. Кожен з нас хоче бути впевненим в їх добропорядності, гуманному ставленні до себе. Інакше не може бути, тому що і медик, і юрист є представниками найбільш гуманних професій, що ще раз підтверджує висновок про особливе значення проблем професійного етикету, їх головне місце у системі знань науки "Юридична деонтологія".

Розглянемо деякі визначення юридичної деонтології.

С. Сливка вважає, що деонтологія є розділом етики, який вивчає проблеми обов'язку, сферу обов'язкового, усі форми моральних вимог та співвідношення їх. Його бачення юридичної деонтології ґрунтується на дослідженнях В. Сокурєнка. С. Сливка визначає юридичну деонтологію як науку про внутрішній імператив службового обов'язку, який створює передумови та мотиви вибору юристом норм поведінки у практичній діяльності, про формування власних норм для кожної ситуації зокрема [5, с. 30–32].

Діаметрально протилежні погляди висловлює В. Горшеньов, який стверджує, що юридична деонтологія – це галузь юридичної науки, що узагальнює систему знань про мудрість спілкування та мистецтво прийняття вірного рішення у юридичній практиці, тобто наука про пошук атмосфери досягнення необхідного, істинного результату у спілкуванні юриста як з колегами, так і з тими, кому він надає свої професійні послуги та кого повинен обслуговувати правовими засобами в процесі реалізації ними свого правового статусу [3, с. 9].

О. Шмоткін під юридичною деонтологією розуміє систему загальних знань про юридичну науку та юридичну практику, вимоги до професійних та особистих якостей юриста, про систему формування цих якостей [6].

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становить підхід О. Скакун до юридичної деонтології як галузі юридичної науки і навчальної дисципліни, яка є системою знань про кодекс професійної поведінки правознавця, тобто про систему правових, політичних, психологічних,

етичних, естетичних, інформаційних та інших норм-вимог, що загалом визначає соціально-правовий режим професійного спілкування юриста з колегами і клієнтами, а також про основні види юридичних професій та характер юридичної практики у співвідношенні її з наукою і освітою [4, с. 11].

Визначення деонтології як науки про обов'язки людини, про приватну і державну моральність, про приватні і суспільні обов'язки людей [11] прямо вказує на те, що сутнісні характеристики даної теорії безпосередньо спираються на концепції і формули її засновника І. Бентама. Об'єктивно і неупереджено визначаючи саму сутність практичної моралі І. Бентама і його небезперечної “моральної арифметики”, відомий соціолог П. Сорокін позитивно оцінював його етико-соціологічну концепцію, відзначаючи, що “вона, безсумнівно, дає низку більш-менш твердих критеріїв, якими можна керуватися при виборі різних вчинків. Нехай ці критерії відносні, нехай не завжди застосовні, це не применшує їх цінності. У порівнянні з моральними аксіомами, даними іншими філософами-моралістами (Платоном, Арістотелем, Спінозою, Кантом і ін.), вони нескінченно більш конкретні, менш формальні і тому більше наближаються до точності і практичної придатності” [12].

Відзначаючи наукові заслуги І. Бентама, П. Сорокін стверджував, що якби навіть уся його загальна теорія моралі була помилковою, одних його праць з реформи права і правових інститутів було б досить для прирахування його до найбільших реформаторів людства, а про практичне значення його праць немає потреби говорити, тому що історія основних інститутів права досить красномовно свідчить про це [12].

М. Васильєва справедливо зауважує, що навіть критики І. Бентама, відзначаючи його нетрадиційність і новаторство в розробці етичної теорії, вважали, що це – людина, яка вивернула нагору дном моральну філософію тридцяти сторіч, що на місце стародавніх чеснот оселила нові поняття про чесне, шляхетне і загальнокорисне. Дослідниця підкреслює, що як засновник теоретичної деонтології І. Бентам заклав основу деонтологічного підходу до проблем професійної етики людини, яка наділена владою, зробив спробу створити модель науки про норми професійної поведінки людини, що через свою соціальну роль покликана реалізува-

ти свою поведінку в інтересах суспільства і конкретних людей у рамках нормативних розпоряджень і вимог професійної етики [7, с. 55]. Отже, аналіз наукової літератури [2–7] доводить, що моральною цінністю деонтології є, перш за все, поняття обов'язку людини, засноване на необхідності додержання норм і принципів людського співіснування в поведінці та вчинках кожної окремої людини.

Свої погляди І. Бентам засновував на пріоритетній увазі до проблем державної моралі, що має пряме відношення до належного здійснення обов'язків державними службовцями [13, с. 119]. Виходячи з цього, значний інтерес для нашого дослідження становлять праці французького дослідника проблем деонтології державної служби К. Вигуру. Він вважає, що деонтологія є одним із центральних елементів тієї державності, якою повинна керуватися будь-яка посадова особа державної служби. Це щось більше, ніж просто професійна совість найманого робітника, який працює на державу. “Державність” впливає з Конституції... і з необхідності якоюсь мірою жертвувати своїми інтересами в разі служіння суспільству [14].

Сучасні вимоги до державної служби України ґрунтуються на критеріях створення демократичної, правової й соціальної держави, що гармонійно взаємодіє з громадянським суспільством, а також із соціальним й правовим положенням державних службовців у механізмі здійснення державної влади. Відповідно до свого статусу вони повинні виконувати службові обов'язки на благо громадян України... чесно працювати, виконуючи свій обов'язок перед народом і державою [13, с. 119].

Вслід за П. Покровським, О. Клименко зазначає, що завданням деонтолога є “дати соціальним мотивам всю силу мотивів особистих, а його мета – зробити помітними відносини, що з'єднують інтерес із обов'язком у всіх обставинах життя” [15]. Категорії “обов'язок” і “належна поведінка” застосовні, природно, не тільки до професійної діяльності державних службовців. Вони характеризують увесь спектр соціальних відносин людини, яка взяла на себе відповідальність виконання державної служби, як у суспільному, так і в особистому житті. Однак прикладний аспект деонтології державної служби обмежений рамками об'єкта й предмета дослідження, а також професійної діяльності й поведінки державних службовців [13, с. 119].

Якщо державну службу розглядати з позиції її поділу на цивільну, військову та правоохоронну, то, на нашу думку, деонтологія прикордонної служби буде знаходитись на стику деонтології правоохоронної й військової служби (виходячи із статусу ДПСУ як правоохоронного органу і водночас військового формування). Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України визначено, що “кожний військовослужбовець при вступі в ряди Збройних Сил України в індивідуальному порядку приймає Військову присягу та скріплює її власноручним підписом” [16]. Діючий на цей час текст Військової присяги затверджений Постановою Верховної Ради України від 6 грудня 1991 року. Прийняття Військової присяги – найбільш урочистий та хвилюючий момент у житті військовослужбовця. Зі зброєю в руках перед обличчям своїх товаришів він присягається бути чесним, хоробрим, відданим своєму народові.

Професія прикордонника, як ніяка інша, пов’язана перш за все з поняттям сенсу буття, смерті та життя, любові, відданості Батьківщині. Вона, як кожна інша професія, поєднана з труднощами, відтак потребує мужності й героїзму, вимагає великої фізичної сили та сили духу. Оскільки праця військових завжди пов’язана з ризиком для життя, з фізичними та соціальними труднощами, то кожний військовий потребує внутрішнього відчуття необхідності служби та її значущості [17, с. 210]. Це відчуття підсилює його волю та дух. Саме тому суспільство, що опікується боєздатністю своїх захисників, створює умови для підвищення престижу громадянина-воїна.

Готовність до гідного служіння Батьківщині – це багатокomпонентне утворення, що відповідає системі ціннісних вимог, які ставляться суспільством і його воєнною організацією до особистості. До цінностей, на яких ґрунтується військова та інші види державної служби, на думку Я. Зорія, належать такі:

громадянський обов’язок – постійна внутрішня потреба особистості у високоморальному ставленні до військових та інших соціально-значущих вимог своєї держави;

військовий обов’язок – система соціально значущих цінностей і морально-правових обов’язків військовослужбовців, що виражає готовність відстоювати інтереси держави, викладені в Конституції України,

українських законах, Військовій присязі, військових статутах, наказах командирів і начальників;

професіоналізм – ступінь оволодіння різними категоріями особового складу Збройних Сил України своїми службовими обов'язками, уміння та усвідомлення прагнення успішно виконувати поставлені бойові та навчально-бойові завдання;

військова майстерність – рівень професійної підготовленості військовослужбовця (військової частини, підрозділу), що характеризується високим ступенем готовності до виконання завдань військової служби в мирний час, у період підготовки до ведення бойових дій та в ході реального бою [18, с. 46–47].

Аналіз наукової літератури [13; 17–19; 21] та практичний досвід переконують у тому, що у професійній діяльності представників різних правоохоронних органів є багато спільного. Тому досліджуючи проблему деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, з урахуванням того, що правоохоронним органом Державна прикордонна служба України стала відносно не так давно (у 2003 році), варто було б звернутися до досвіду деонтологічної підготовки персоналу інших правоохоронних структур, зокрема міліції.

Велике значення для з'ясування історичного аспекту предмета нашого дослідження мають праці Є. Гіди. З точки зору юридичної науки, автор висвітлює формування деонтологічних засад правоохоронної діяльності у різні історичні періоди [19, с. 107–110].

На думку вченого, деонтологічні засади правоохоронної діяльності активно формувалися на Русі ще з феодальних часів. Часом активного впровадження деонтологічних засад у діяльність української міліції, як свідчать дослідження Є. Гіди, були 90-ті роки ХХ ст. Керівництво держави усвідомлювало, що обов'язковою складовою функціонування правоохоронних органів має бути ефективне виконання покладених на них завдань, дотримання працівниками правоохоронної системи вимог законності, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина. Тому ще у перехідний період розпочався процес прищеплення міліції України ознак цивілізованої правоохоронної системи.

Нормативним актом, що регулює діяльність ще одного із суб'єктів української правоохоронної системи, став Закон України "Про Державну прикордонну службу України" від 3 квітня 2003 року. Стаття 6 зазначеного Закону визначає Державну прикордонну службу України як правоохоронний орган спеціального призначення [20, с. 208].

Протягом останніх десяти років розвитку прикордонного відомства постійна увага приділялась дотриманню його представниками законності, поваги до особи, витримці, справедливості, толерантності. Суттєву роль у цьому відіграли такі документи, як Кодекс добросовісної поведінки персоналу Державної прикордонної служби України та "Відомчі стандарти культури прикордонного контролю". Ці та інші відомчі документи мали велике значення для формування у прикордонників знань загальних міжнародних вимог до рівня культури поведінки та спілкування представників прикордонного відомства, до зовнішнього вигляду та стану робочого місця прикордонника. На його основі, а також з урахуванням принципів, викладених у Кодексі шенгенських кордонів, було розроблено практичні посібники "Відомчі стандарти культури прикордонної служби" [21] та "Правила поведінки персоналу Державної прикордонної служби України з метою запобігання корупції". Правила поведінки щодо запобігання корупції мають на меті довести до персоналу ДПСУ потенційно небезпечні ситуації, в які можна мимоволі бути втягнутим до корупційних дій, а також нагадати про сумлінне виконання обов'язків та дотримання правових норм. Відомчі стандарти культури прикордонної служби (далі – відомчі стандарти) встановлюють вимоги до персоналу Державної прикордонної служби під час виконання ним завдань з охорони державного кордону. Метою запровадження стандартів є визначення єдиних вимог прикордонного відомства до культури спілкування, зовнішнього вигляду, виконання завдань прикордонної служби та стану робочого місця прикордонника, яких повинен дотримуватися персонал.

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, виникає необхідність нових підходів до розуміння сутності деонтологічної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, насамперед, через значно ширше, глибше трактування його функцій, структури, а також місця в навчально-виховному процесі НАДПСУ. Деонтологічна підготовка майбутніх офіцерів-прикор-

донників не може розглядатися як щось вузьке, надмірно специфічне, а тим паче відособлений напрямок професійної освіти. Звичайно, в сучасних умовах деонтологічна підготовка є самостійною основою для забезпечення високого професіоналізму військовослужбовця, що може стати перспективою для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Избранные сочинения Иеремиа Бентама / пер. А. Н. Цапина и А. Н. Неведомского. – СПб. : Рус. кн. торговля, 1867. – Т. 1. – 678 с.
2. Полякова Г. П. Деонтологічна підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі : дис. ... канд. пед. наук, спец. : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Г. П. Полякова. – Кіровоград : Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка, 2011. – 311 с.
3. Юридична деонтологія : навчальний посібник / за ред. В. М. Горшенєва, В. В. Комарова. – Х. : Вид-во “Основа”, 1993. – 108 с.
4. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2002. – 504 с.
5. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підручник / С. С. Сливка. – Вид. 3-тє, доп. і перероб. – К. : Атіка, 2006 – 296 с.
6. Шмоткін О. В. Юридична деонтологія / О. В. Шмоткін. – К. : МНТУ, 1995. – 115 с.
7. Васильєва М. П. Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Марина Петрівна Васильєва. – Х., 2003. – 430 с.
8. Караханова Г. А. Деонтологическая подготовка учителя в системе непрерывного профессионального образования / Галина Алексеевна Караханова. – Махачкала : Изд-во СТИИ, 2002. – 250 с.
9. Левитан К. М. Основы педагогической деонтологии / К. М. Левитан. – М. : Наука, 1994. – 192 с.
10. Хоружа Л. Л. Педагогічна деонтологія : навч.-метод. посіб. / Л. Л. Хоружа. – К. : КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2008. – 96 с.
11. Горшенєв В. М. Юридическая деонтология : учебное пособие / В. М. Горшенєв, И. В. Бенедик. – К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 80 с.
12. Сорокин П. А. Новый труд о Бентаме / П. А. Сорокин // Этическая мысль. – М., 1990. – 369 с.
13. Клименко О. Деонтологія державної служби як наука про обов’язок та гідну поведінку державних службовців / О. Клименко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6. – С. 119–121.

14. Вигуру К. Деонтология государственной службы / К. Вигуру. – М., 2003. – 168 с.
15. Покровский П. А. Бентам и его время / П. А. Покровский // Зап. юрид. фак. Император. Петроград. Ун-та. – СПб., 1916. – Вып. III. – С. 337–338.
16. Статути Збройних Сил України. – К. : Атіка, 2006. – 432 с.
17. Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. Мірошніченко. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2012. – 376 с.
18. Зорій Я. Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу : дис. канд. пед. наук / Я. Б. Зорій. – Вінниця, 2005. – 209 с.
19. Гіда Є. Формування деонтологічних засад правоохоронної діяльності на Русі у X – першій половині XVIII ст. / Є. Гіда // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6. – С. 107–110.
20. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – С. 208.
21. Відомчі стандарти культури прикордонної служби : практичний посібник на щодень. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. – 52 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент Мірошніченко В. І.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2014.

Гащук В. А. Обобщение отдельных теоретических аспектов деонтологической подготовки будущих офицеров-пограничников

В статье проводится обобщение отдельных теоретических аспектов деонтологической подготовки будущих офицеров-пограничников. Автор рассматривает и сопоставляет различные определения юридической деонтологии, а также различные подходы, определяющие роль деонтологии в определенной профессиональной сфере, а именно – в профессиональной деятельности пограничников. При этом берется во внимание опыт деонтологической подготовки в других правоохранительных структурах.

Ключевые слова: *деонтологическая подготовка, будущие офицеры-пограничники, деонтология, правоохранительная деятельность.*

Hashchuk V. A. **Generalization of some theoretical aspects of deontological training of future officers-borderguards**

The article is devoted to studying and generalization of problem of deontological training of future officers-borderguards. The author generalizes some theoretical aspects of deontological training of future officers-borderguards. Also he analyzes and compares different concepts of juridical deontology and different approaches which determine the role of deontology in particular professional sphere, namely in professional activities of borderguards. The attention is paid towards experience of deontological training in other law-enforcement structures.

Juridical deontology is oriented towards maintenance of high-quality and humane attitude to such social value as a personality. A lawyer must protect person's interests – life, honour, dignity or all natural qualities which make a person's individuality or a part of nature. It appeals to the fact that qualitative performance of layers' professional duties has an important meaning. Every mistake or bad treatment can cause tragic consequences. As they are responsible for other people's fortune and future. The author assumes that everybody must be confident that lawyers are respectable, honest and humane. It is very important as lawyers are representative of the most humane professions. And it proves the significance of professional ethics, its place among other fields of juridical deontology.

As a result of analysis of scientific sources the author concludes that general deontology is not only ethics as experience obliged to include it to the set of factors of social and normative type, namely – professional ones. And that is why it is necessary to find out general principles of deontology, deontology of law-enforcement activity and deontology of law-enforcement activity of borderguards.

The author concludes that deontological training of future officers-borderguards cannot be studied as narrow and specific direction separated from professional training. Under modern conditions deontological training is independent basis for high professionalism of servicemen.

Keywords: *deontological training, future officers-borderguards, deontology, law-enforcement.*